سوریالزم

نووسینی: معتصم سالەیی

باس و لێدوان دەربارەی ڕێبازێکی ئەدەبی و هونەری و فەلسەفی وەك ڕێبازی سوریالیزم وامان لێدەکات کەیەك بەیەك لە هەمووئەو هۆو پاڵپشتانە بکۆڵینەوە کەوا بوونەتە هۆو مایەی سەرهەڵ دان و پێکهاتنی ئەم ڕێبازە. ڕێبازی سوریالیزم وەکو هەر ڕێبازێکی دیکە دومەڵان ئاسایی لە زەوی‌یەکەی خۆیدا نەڕواوە، بەڵکو بارو دۆخ و زرووفێکی تایبەت بووە بنەمای سەرهەڵدان و بڵاوبوونەوەی. بەدرێژایی مێژوو دەبینین چەند ڕێبازو قوتابخانەی فەلسەفی و ئەدەبی و هونەری پەیدابوون و لەنێو خەڵکی‌دا شوێن خۆیان کردۆتەوە، خەڵکیش کەم و زۆر بەپیریانەوە چوون و بانگیان بۆهەڵداون. ئەدەبی یۆنانی کۆن بارودخی ئەو سەردەمەی یۆنان بووە هۆی سەرهەڵدان و چەسپ بوونی. لەشانۆیی‌یەکانیان دا دەردەکەوێت کەوا هێزێکی نادیار پاڵ بە پاڵەوانەکانیانەوە دەنێت و چارەنووسیان دەست نیشان دەکات. ئەم ڕێبازە بەبیرو باوەڕو فەلسەفەی باوی ئەو سەردەمەی خۆیەوە بەندە. بەڵام ئێستا لەم سەردەمەی ئێمەدا هیچ نووسەرێك یاخود هونەرمەندێك ناتوانێت پەیرەوی ڕێبازێکی ئاوها بکات، بۆ نموونە شانۆیی نووسێکی هاوچەرخ ناتوانێت پاڵەوانی شانۆیی‌یەکەی بکات بەبووکە شووشە تابە هەوەسی خواوەندەکان بجوولێتەوە.

وەکو وتمان هەر بیروباوەڕو فەلسەفەیەکی تایبەتی بگرین ئەوا دەبینین ڕۆڵەو جگەرگۆشەی قۆناخ و سەردەمەکەی خۆیەتی. سەدەی بیستەم بە سەدەیەکی دژوارو جەنجاڵ دادەنرێت، هەر لەسەرەتای ئەم سەردەیەمانەوە، گەلێك بیرو باوەڕو ڕێبازو قوتابخانەی هونەری و ئەدەبی پەیدا بوون و خۆیان بەسەر بیرو هۆش و مێشکی نووسەران و هونەرمەران دا سەپاند. هەر لەم چەرخە جەنجاڵەمان دا گەلێ شتی گرنگ و کاریگەر ڕوویان داو بوونە هۆو تەکاندەر بۆ ئەو هەموو ڕێبازو قوتابخانانە. لە سەرەتای هەموویانەوە جەنگی جیهانی یەکەم دێت، هەروەها کێشەی چینایەتی و نەتەوایەتی قووڵ بوونەوەو باری پیشەسازی و کشت وکاڵی گەشەی سەندو، بەجۆرێکی سەرسوڕ هێنەریش ئاستی خوێندەواری و زانست پەرەی سەند. لەلایەکی تریشەوە ژمارەی دانیشتووانی سەر زەوی بە شێوەیەکی سەرنج ڕاکێش زیادی‌کرد، هەروەها گەلێ شتی تردەرکەوتن و زۆر بەگرانیش کەوتنەوە لەسەر مرۆڤایەتی و پاشماوەی ناهەمواریشیان لەدووای خۆیان بەجێ‌هێشت.

شەڕو جەنگ لەتێڕوانینی خەڵکی دەگۆڕن و وەهادەکەن کەوا بەچاوێکی دیکەوە بڕوانتە دەورو بەری خۆیان، بەرپابوونی جەنگی یەکەمی جیهانی و تێپەڕبوونی هەروا بەسانایی بەسەر بیرو هۆشی خەڵکی‌دا ڕانەبوورد، بەڵکو ئەم جەنگە ترسناکە گەلێ شتی بەدووای خۆیدا ڕاپێچ کردو، هۆیەکی کاریکەریش بوو بۆ سەرهەڵدان و بڵاوبوونەوەی گەلێ بیرو باوەڕو ڕێبازو قوتابخانەی هونەری. سوریالیزمیش یەکێك بوو لە ئاکامەکانی جەنگی یەکەمی جیهانی لە ڕەوتی ڕۆشبیری‌دا. ئەم قوتابخانەیە ئەڵقەیەك لەزنجیرەیەکی درێژ پێك دەهێنێت. لەپێش ئەم ئەلقەیەدا، ئەلقەیەکی گرنگی کە بەدی دەکرێت کە ئەویش پێی دەووترێت ڕێبازی ڕەمزی. ئەو ڕێبازە ڕەمزی‌یە لە سەدەی نۆزدەهەمدا سەری هەڵداو، گەلێ نووسەرو شاعیر چوونە ڕیزیەوە وەك: بۆدلێرو مالارمێ و ڕامبۆو ڤرلین و گەلێ نووسەری تر. . . ئەم شاعیرو نووسەرانە لە سەردەمێکی جەنجاڵ و داڕزاوو داپۆلودا دەژیان. هەروەك ئەم سەدەیەی ئێمە، لەو سەدەیەشدا گەلێ جەنگ و شەڕو شۆڕو هەراو هوریا بەرپابوو وەك شۆڕشی مەزنی فەرەنساو شەڕی حەفتاو کۆمۆنەی پاریس و شەڕو جەنگەکانی ناپلیۆنی یەکەم. یاخود چینی سەرمایەداری ڕۆژ لەدووای ڕۆژ زیاتر چنگی لە گۆشتی خەلکی ڕەش و ڕووت گیردەکرد. ئەم هەموو دیاردانە بوونە هۆی نائومێدی و قات و قڕیی خەڵکی ئەو سەردەمە. لەلایەکی دیکەشەوە نابێت ئەوە لەیاد بکرێت کە ئەو سەدەیە بە تەکانێکی گورج و گۆڵ لەڕەوتی مرۆڤایەتیدا دادەنرێت بۆبەرەو پێشەوە چوون. شاعیران و نووسەرانی قوتابخانەی ڕەمزی هەروەك خەڵکی سەردەمەکەیان بەسەر لێشێواوی و هیوا بڕاوی‌یەوە دەژیان، بەڕادەیەك ئەو نووسەرو شاعیرانە بڕوایان بە ڕواڵەتەکانی بەرچاوی هەست پێکراو نەما. بۆدەربڕینی هەست و هۆشیان پەنایان دەبردە بەر ڕەمزو هیما. (ڕامبۆ)ی شاعیر یەکێك بوو لەوانەی کە سوریالیستەکان بەباوکی گیانی‌ی خۆیان دای دەنێن، شیعرە ڕەمزیەکانیشی جێی ڕەزامەندی‌ی ئەم دەستەیەیە. ڕامبۆ ژیانێکی زۆر سەخت و سەیرو سەمەرەی بردەسەر.- گەر سوریالیەکان بەدەستی ئەنقەست نێوەندێکی نابەجێ و سەیرو نارێك بۆخۆیان دروست دەکەن تاخۆیان تێدا نوقم بکەن، دەبینین ڕامبۆ بارو دۆخی سەردەمەکەی لە هەڵس و کەوت و کاری نارێك و نابەجێدا نوقمی کردبوو. شیعرەکانی شاعیر ئاوێنەی ژیانی خۆیەتی. کاتێك شاعیر (کەشتی‌ی مەست)ی بڵاوکردەوە، خەڵکی زۆر بەتوندو تیژی و، بەدەنگی نارەزاییەوە ڕووبەڕووی بوونەوە، بەهۆی شێوە ڕەمزی و ناوەڕۆکە نائاساییەکەیەوە کەلەگەڵ ئاکاری گشتی‌دا نەدەگونجان. شاعیر شیعرەکانی لەنێوانی ساڵەکانی (١٨٧١ ـ ١٨٧٣) دا بڵاوکردەوە، یانی لەتەمەنی شازدەوە بۆنۆزدە ساڵی. . شاعیر لەژیانیدا بەگەلێ تاقی‌کردنەوەی جەرگ بڕدا تێپەڕی تەنانەت تووشی تاقی‌کردنەوەی لەشیش بوو. ئەوەی

سەیرە ئەو تاقی کردنەوانەی لە شیعرەکانیدا ڕەنگیان داوەتەوە. ڕامبۆ هەردەم ئەی ووت (بەڵێنم بەخۆم داوە.. کەخۆم لەڕەوشت نزمیدا بئاخنم) وەهای ئەچوو کەئەو نارێکیانە دەی گەیەننە پلەی بینین (الرؤیا).. یاخود دەی ووت (من یەکێکی ترم) ئەم وتەیەی جێی ڕەزامەندیی سوریالیەکان بوو. شاعیر بەهەموو شتێکی نائاسایی هەڵدەستا بەرادەی ڕەوشت گەوزاندن لەنێو جلپاودا. ڕامبۆو ڤرلین ببوونە سەردەم و بن دەمی خەڵکی ئەو سەردەمە، لەهۆی ئەو پەیوەندیە ناوێزەیەی کەلەنێوانیان دابوو. ڕامبۆ لەنۆزدە ساڵیدا یەك جاری ببڕای ببڕ وازی لە شیعر نووسین هێناو دەستی بەئیش و کاروباری بازرگانێتی کرد، لە کۆتاییش دا لە ئەفریکادا پێیەکی تووشی نەخۆشیەکی سەخت و گران هات و بڕیانەوەو لەپاشانیش دا مرد.

(مالارمێ) هەروەك ڕامبۆ پلەو پایەیەکی بڵندی لەلای سوریالیەکان هەیە. هەڵبەستی (هیرۆدیاد)ی ڕەمزیی شاعیر کارێکی زۆری کردەسەر بیروهۆشی سوریالیستەکان. ئەم هەڵبەستە لە نەوەت و شەش دێڕ پێك هاتووە. شاعیر لە (تۆرنۆن)دا لەساڵەکانی (١٨٦٥ ـ ١٨٦٦)دا نووسیویەتیەوە دووا بەدووای مردنی شاعیر لەساڵی (١٩٢٦)دا بڵاوکرایەوە. ئەم هەڵبەستە بریتیە لە دایلۆگێك لەنێوان (هیرۆدیاد)ی شۆخ و دایەنەکەیدا. شاعیر ئەم هەڵبەستەی بەشێوەیەکی ڕەمزیانەی ناڕاستەوخۆ داڕشتووە. هیرۆدیادی شەنگ دەیەوێت خۆی لەگەردوون دا بتوێنێتەوە تاهەردووك ببن بەیەك پارچە بەوێنەی گەوهەرێك کەپارچەو بەشێکە لەگەردوون دا. شاعیر لەم هەڵبەستەیدا دەیەوێت ئەوە بسەلمێنێت، کە مردن و جوانی یەك شتن و لەیەکتر جودا نابنەوە. بایەخێکی زۆری بە شێوەو جۆری داڕشتنی هەڵبەستەکەی داوە. ڕۆژێك (دێگا)ی وێنە کێشی کارتێکراوی بەدڵ شکستیەوە بەخۆیو هەڵبەستێکەوە بۆ کن شاعیر دەچێت و پێی ڕادەگەیەنێت کەئەو هەڵبەستەی لە ئاکامی تەقەلایەکی دوورو درێژدا نووسیوەتەوە. شاعیرش وەڵامی هونەرمەند دەداتەوەو دەڵێت (باشە ئەی دێگا، بەڵام هەڵبەست لە بیر پێك نایەت، بەڵکو لەووشە پێك دێت)(١)

کارتێکردنی (لۆتریامۆن)ی ڕەمزی، لەشاعیرانی تری ڕێبازی ڕەمزی بۆسەر سوریالیەکان کەمتر نەبوو. ئەم شاعیرە وەك زۆربەی شاعیرە ڕەمزیەکان ژیانێکی زۆر سەخت و دژواری بردەسەرو لە تەمەنی بیست و چووار ساڵیدا لە (١٨٧٠)دا کۆچی دوواییی کرد. (سروودەکانی مالدۆرۆ) لەکاتی خۆیدا زۆر بەگران و زەحمەت خۆی دەگەیاندە بەردەستی خوێنەران. لەم هەڵبەستەدا شاعیر وەك سوریالیەکان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بەرەو ناخی شتەکان شۆڕدەبێتەوە. ڕوواڵەتی شتەکان کە وەك خۆیان هەن دەریان نابڕێت؛ بەڵکو بەڕای ئەو دەبێت شاعیر جیهانە نادیارەکانی پێش لەدایك بوون و پاش مردن دەربڕێت. یاخود بەڕای شاعیر دەبێت شاعیران خۆیان لە گێژاوی سەردەم دوورە پەرێز بگرن.! (سروودەکانی مالدۆرۆ) پڕە لەشتی سەیرو سەرنج ڕاکێش، زۆر جار ناوی مارو مێروو جڕو جانەوەر هاتوون وەك (ماسیی قرش و بۆق و ئەکتەپۆس و قرژانگ و... هتد)

شیعر وەك دەزانین لە سۆزو بیرو ئەندێشەو وێنە پێك دێت. شاعیرانی پێش ڕێبازی ڕەمزی وێنەی شتەکان و دەورو بەرو ناخ و دەروون و سۆزو ئەندێشەی مرۆڤیان بەشێوەیەکی وەها دەردەبڕی کە زۆر لە ڕاستیو ڕوواڵەتەکانیانەوە نزیك دەبوونەوە. هەروەها ڕاستەوخۆ هەڵس و کەوت و تەعامولیان لەگەڵدا دەکردن. بەڵام، ڕەمزیەکان ئەم ڕێچکەیەیان شکاند، دووای ئەوەی کە بەشێوەیەکی هیمایی ناڕاستەوخۆ لە شت دەدووان و وەسفیان دەکردن و وێنەیان دەگرتن. سوریالیستەکانیش پەیڕەوی هەمان نەریت دەکەن بۆ دەربڕینی هەست و وێنەگرتنی شتەکان. بەڵام بە شێوەیەکی سەرسوڕهێنەرو جیاوازتر.!

سوریالیستەکان دژی ڕواڵەتی شتەکان دەوەستن، بەڕادەیەك مەنتیقی عەقڵ و سۆزی قووڵ، لەکارەکانیان دا دوور دەخەنەوە، سوریالیستەکان بەشێوەیەکی جوداتر لەوەی کە هەیە ڕەنگی شتەکان لەبەرهەمەکانیان دا دەردەخەن گەلێ جار دەبینین ئامرازو ئامێری پیشەسازی لەگەڵ مادەکانیان دا ئاوێتە دەکەن تابەرهەمەکانیان لەسۆزو بیری قووڵی هێمن و ڕاستەوخۆ بپارێزن.

پێش ئەوەی قوتابخانەی سوریالیزم بێتەکایەوەو وەکو ڕێبازێکی ئەدەبیو هونەریو فەلسەفی خۆی بسەپێنێت، ڕێبازی دادایزم لەئارادابوو، وەکو ڕێبازێکی نائاساییو نوقم بوو لەنێو دەریای پڕ لەنهێنی لەرزۆك دا. ئەم ڕێبازە واتە دادایزم هەر لەسەرەتای پەیدابوونیەوە تۆوی مردن و لەناوچوونی لەگەڵ خۆیدا هێنایە ڕووەوە، ئەم ڕێبازە پەیڕەوو بیرو باوەڕێکی تایبەتی دەست نیشان کراوی نەگرتبووە خۆی هەر دووا بە دوای شەڕی گێتی یەکەمەوە بێهوودەییو سەرلێشێواویەکی تەواو خۆی بەسەر خەڵك دا سەپاند بەتایبەتی لەسایەی ڕژێمی سەرمایەداریدا کەپارەو پوول لەژیانی ڕۆژانەدا پلەی یەکەم وەردەگرێت

گەلێ لە هونەرمەندو ڕۆشنبیران بەشداری شەڕی گێتیان کردبووو بەچاوی خۆیان ئەو هەموو کارەساتە جەرگ بڕو دڵتەزێنانەیان بینی، تەنانەت بەشێکی زۆریش لەڕۆشنبیران لەو شەڕەدا لەنێو چوون. لەم جەنگەدا ملیۆنەها کەس لەنێو چوون، هەروەها چەندین شارو ئاواییو کارگە خاپوور بوون هەموو ئەم کارەساتە نائاساییو پڕ لەئەشکەنجانە بوونە تۆوی دروست بوونی. پەیڤی داداش مانای ئەسپە دارینەی منداڵان دەبەخشێت. وەکو ووتمان ئەم دەستەیە هیچ ئامانجێکیان نەبوو بۆ هیچ بڕوایەکی مرۆڤایەتی تێ نەدەکۆشان

ناهەمواریی شەڕ وای لە دادایستەکان کردبوو کەوا بڕوا بەهیچ جۆرە پێوانەیەك نەکەن و هەرچی پێی ڕێساو داب و نەریتێك پێ شێل بکەن، لەیەکێ لەکۆڕەکانیان دا ئەوەندە قسەی پڕو پووچ و بێمانایان خوێندەوە تاوەکو لەئەنجام دا لەلایەن جەماوەری کۆڕەکەوە درانە بەر بەردو تێلا بەڵام کۆڕگێڕەکان بەو کارە زۆر شادمان بوون و ووتیان خەڵکەکەش گیانی دادایزم چووە لەشیانەوەو کۆڕەکەمان سەرکەوتنی بەدی هێنا...!!

کپ بوونەوەو لەناوچوونی ئەم بزووتنەوەیە لەپڕدا شتێکی چاوەڕوان نەکراو

نەبوو. . بگرە کارێکی ئاسایی بوو چونکە هەر خۆی لەگەڵ لەدایك بوونی خۆیدا تۆوی پووکانەوەی خودی خۆی لەگەڵ دا هێنا. هەر لەپاش لەنێوچوونی دادایزم دا سوریالیزم سەری هەڵ داو هاتە گۆڕەوە گەلێ لەنووسەرو هونەرمەندان خۆیان دایە دەم لافاوی سوریالیزمەوە، تەنانەت بەشێك لەوانەی پێشتر لافی دادایزمیان لێ‌دەدا چوونە باوەشی سوریالیزمەوە وەکو «ئەراگۆن و بریتۆن و ئەپۆلینێرو ماکس ئارنێست و فیلیب سۆبۆو گەلێکی تریش» پاشان شاری پاریس بووە مەڵبەندی سوریالیزم.

سەرباری بنەمای فەلسەفی و ئەدەبی دەتوانین شەڕی گێتی‌ی یەکەم و چەند بیرو باوەڕێك دەست نیشان بکەین وەکو هۆی کاریگەر لەبۆ لەدایك بوونی ئەم ڕێبازە. . ئالەم سەدەیەی ئێمەدا گەلێ بیرو باوەڕی ناعەقڵیانە هاتنە کایەوە کەوا زۆربەیان دوورە پەرێز لەجیهانی ڕاستەقینە دەوەستان و خۆیان دەهاویشتە جیهانی ئەندێشەو نادیارو فەنتازیاوە.

لەسەرەتای سەدەی بیستەم دا بەتایبەتی لەساڵی «١٩٠٥»دا زانای ئەڵەمانی «ئەلبێرت ئەنشتاین» تیۆرە ناودارەکەی خۆی ئاشکراکرد کەوا بە «تیۆری نیسبەت» ناسراوە. . بەپێی ئەم بیردۆزە کات و شوێن و گەلێ دیاردەی تری ڕۆژانە نسبین و موتلەق نین." ئەم بیرانەی ئەنشتاین گەلێ بیرو باوەڕی چەسپاوی کۆنی پووچ کردەوە. . بەڵام مخابن هەندێك لایەن سەرکەوتنی ئەم تیۆرەیان بەهەڵ زانی و لەپەنایەوە هەڵیان کوتایە سەر ڕێساو باوەڕی لەبەرچاو گیراو تاوەکو سەرنگومیان بکەن ویۆیەکجاری بیان سڕنەوە. . . هەوڵی بێ‌ووچانیان سەلماندنی ئەوەبوو کەوا هەموو شتێك لەگەردوون دا نیبی وریژەیەو ڕێك و پێك و ڕاست و ڕەوان و جێ‌ی متمانە نین و بیری مرۆڤیش وەکو هەر شتێکی دیکە ڕیژەیین و جێ‌ی بڕوا نین. ئەوەیان لەبیرخۆ بردەوە کەوا سەرباری ئەوەی زۆربەی دیاردەکانی دەوروبەر ڕاستەیەکی سەدا سەد نین بەڵام هەموو شتێك لەسەردەم و بارو زرووفێکی تایبەتی‌دا پێوانەیەکی خۆی هەیە، چونکە گەلێ لەو پێوانانە لەسەردەم و قوناغێکی تایبەتیدا زیاتر لە هەندێ پێوانەی تر لەڕاستیەوە نزیك دەبنەوە.

هەر لەم سەدەیەی ئێمەدا «بێرگسۆن»ی فەیلەسووف ویستی کۆشك و تەلاری عەقڵ و ژیری خاپوور بکات و لە شوێنی‌دا مەزنە «حدس» دابمەزرێنێت. . . بەڕای ئەم فەیلەسووفە (حدس) لەمێشك و بیری مرۆڤ دا هەموو شتێکە نەك عەقڵ. هەر ئەم «حدس»ەشە کەوا دەتوانێت پەی بەبوونی عەقڵی بێ‌کۆتایی بەرێت نەك عەقڵی ڕووت. ئەم مەزنەیەوەکو بوونێکی ڕاستی نەترازاو لەپاڵ عەقڵەوە خۆی مەڵاس داوەو کاری ڕۆژانەی دەبات بەڕێوە. . . !

سەرباری زۆربەی ئەو بیرو باوەڕانە سوریالیستەکان گوشادو دڵ خۆش بوون بەتیۆرە دەروونی‌یەکانی «سیگموند فروید». بەتایبەتی ئەو تیۆرانەی کەوا باس لەبێ ئاگایی دەکەن. ئەم دکتۆرە نەمساوی‌یە کارێکی ڕاستەوخۆو هەست پێ‌کراوی کردە سەر بەرهەم و هەڵس و کەوت و ڕەفتارەکانی سووریالیەکان. . فروید عەقڵی مرۆڤ دەکاتەسێ بەشەوە: یەکەم بەشی ئاگایی «الشعور» ئەرکی ئەم بەشەش ئەوەیە کەوا پەیوەندیەکانی مرۆڤ لەگەڵ دەورو بەردا بگونجێنێت. دووەم بەشیش لەعەقڵی مرۆڤ دا پێشووی ئاگایی‌یە «ماقبل الشعور» ئەم بەشەش بریتی‌یە لەو بیرەوەریانەی کە مرۆڤ دەتوانێت بەئاسانی بۆ هەست و هۆشی ئاگاداری خۆی بیان گەڕێنێتەوە ئەم بەشە دەکەوێتە نێوان بەشی ئاگایی و بەشی سێ‌یەمەوە لەعەقڵی مرۆڤ دا کەوا فروید بەبێ‌ئاگایی «اللاشعور» ناوی دەبات. بەلای فرۆیدەوە بێ ئاگایی لەگرنگترین بەشەکانی عەقڵی مرۆڤەو، لەئاکامی کۆبوونەوەی ئەو هەموو پاڵنەرانە پێك دێت کەفروید بە بناخەو بنەرەتیان دادەنێت، کەوا بریتین لە ئارەزووە سەرکێشەکان (الغرائز) وەك: تینوێتی و برسێتی و سێکس. ئەم شتانەیش بەڕای فروید بابەتی سەرەکین.

(فروید) لەهەمان کات دا کەسایەتی‌ی مرۆڤ بەپێ‌ی تیۆرە تایبەتیەکەی دابەش دەکات بەسێ بەشەوە ئەم سێ بەشەش بریتین لە: بەشی یەکەم کەبە (Ego) یاخود (خۆ ـ من) ناوی دەبات. ئەم بەشە بەکاری نێوبژی‌و گونجاندن لەنێوان جیهانی واقیع و (خۆ)ی نزمدا هەڵدەستێت بەم پێیەش مرۆڤ دەپارێزێت و، ئارەزووەکانی لەپێناوی ئامانجە ڕاستەقینەکان دەم کوت و تەپس دەکات. ئەم بەشە دەکەوێتە بەشی هۆش یاخود بەشی ئاگای‌ی (الشعور) لەعەقل دا.

دووەهەم بەشی کەسایەتی‌ی مرۆڤ. (فروید) بە (supeY ego) یاخود (خۆی بەرز) ناوی دەبات. ئەم بەشە لەئاکامی داب و دەستوورو پەروەردەی خێزانی و ئاین و ویژدان پێك هاتووە. بەکاری چاودێری و سانسۆری (خۆ) هەڵدەستێت و فەرمانی دەداتەسەر لەکاتی پێ‌لارکردنەوەی‌دا لە جادەی ڕاستی و دروستی‌داو هەمیشە هەڕەشەی ئاراستە دەکات. ئەم بەشەیش لە کەسایەتی‌ی مرۆڤ دا دەکەوێتە خانەی پێشووی ئاگاییەوە لەعەقڵ دا. بەشی سێهەم لەکەسایەتی‌ی مرۆڤ دا. فروید بە (Id) یاخود (خودی‌نزم ـ ئەو) ناوی دەبات. ئامانجی سەرەکی‌ی ئەم بەشە تێرکردنی ئارەزووەکانە، جاگەر بەهۆی ڕێیەکی نارەواوە بێت یاخود ڕەواوە. ئەم بەشە لەو هەموو ئارەزووانە پێك دێت کەپشتاو پشت لەباوباپیرانەوە بۆمان ماونەتەوە. ئەم بەشەیش لەکەسایەتی‌ی مرۆڤ دا دەکەوێتە خانەی ئاگاییەوە لەبەشی عەقڵ دا.

سوریالیستەکان هەوڵ و تەقەلایان پەنا بردەبەر بەشی بێ‌ئاگای‌ی بوو بۆدەربڕین و دارشتنی بەرهەمەکانیان، جائیتر لەبوواری شیعر نووسین دا بێت یاخود لەتابلۆی هونەری دا بێت. دەبینین هونەرمەند خۆی لەڕووالەتی شتەکان دوور دەخاتەوە. ئەو شتانە دەردەبڕن کە هونەرمەند لە جیهانی بێ‌ئاگایی‌دا دەرکیان پێ‌دەکات. بۆیە دەبینین هونەرمەندێکی سوریالی دەم و چاو بۆسروشت دروست دەکات. یاخود هونەرمەند پەنا دەباتە بەر خەون بۆدارشتنی تابلۆکانی و گەلێ شتی‌تر لەم بابەتانە. بەتێکرا سوریالیەکان خۆیان بەبیروباوەڕەکانی (فروید)ـەوە دەبەستنەوە. ئەوەی جێ‌ی سەرسوڕمانە فروید خۆیشی شتێکی ڕوون و تەواوی دەربارەی تیۆرەکانی خۆی نەدەزانی، جگە لەو تاقی‌کردنەوە تاکیەی خۆی نەبێت بەتایبەتی کە پزیشك بوو و پەیوەندیەکی

زۆری لەگەڵ ئەو کەسانەدا هەبوو کە تووشی نەخۆشی دەروونی دەبوون (دان بەوەدا دەنێت کەخۆی لەهەموو کەس نەزانترە، گەر یەکێك هاتوو داوای تەعریفێکی تەواوی سروشتی ڕاستەقینەی چۆنیەتی بێئاگایی ی لێبکات).[2]
هەروەك دەس نیشانمان کرد، کارەساتەکانی جەنگی یەکەمی جیهانی بوونە هۆی ئەوەیکەوا شوورەکانی عەقڵی دەرەوە لەبەرچاوی هەندێك خاوەن بیرەوە برووخێن. (فرۆید) یەکێك بوو لەوانەی کە جەنگ کاری تەواوی کردەسەر بیروباوەڕو بۆچوونەکانی. خۆی لەم بارەیەوە دەڵێت: (عەقڵی ناوەوە ڕاست گۆییەکی پتەوترمان لەڕاستیی سەرەوەمان پێدەبەخشێت. عەقڵی ئاگادار بەبیرێکی دەساو دەس کراویو گەمژەییەوە کاردەکات، بەبەڵگەی ئەوەی کەعەقڵی مرۆڤ نەیتووانی کارەسات و جەنگ دووربخاتەوە)[3] فرۆیدو هەموو ئەوکەسانەی ئەم جۆرە بیرو باوەڕەیان دەربارەی عەقڵ هەیە، ئەوەیان لەبیر دەچێت یاخود لەبیر خۆیان دەبەنەوە، کە بەرپابوونی ئەو جۆرە جەنگ و شەڕو شۆڕانە هۆیەکانی بۆکەم و کوڕیی عەقڵی مرۆڤ ناگەڕێنەوە بەڵکو هۆی جەنگی یەکەم و دووهەمی جیهانی بۆسروشتی کۆمەڵگای سەرمایەداری دەگەڕێتەوە. گەر بێت و لەهۆی بەرپابوونی هەردوو جەنگە جیهانیەکە بکۆڵینەوە، ئەوە زۆر بەئاسانی بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کەوا جەنگێکی ئیمپریالی بووە. وولاتە گەورە سەرمایەدارەکان لەپێناوی بەچنگ هێنانی زیاتری وولاتە بێدەسەڵاتەکاندا، ئەو جەنگەیان هەڵگیرساند. وولاتە سەرمایەدارو ڕەگەز پەرست و کۆنە ویستەکان دەستە دەستە لاوەکانیان کردە خۆراکی لوولە تۆپەکان لەگۆڕەپانی جەنگە نارەواکانیان دا. هەر ئەو ڕژێمانە دەبنە هۆی هەڵ گیرساندنی جەنگ، نەك عەقڵی مرۆڤ کەپیرۆزترین و بەرزترین ئاکامێکە لەئاکامەکانی ئەم گەردوونەدا. هەر عەقڵی مرۆڤ تاکو ئێستا توانیویەتی بەزۆر شتی سەیرو سەرسوڕهێنەرو پیرۆز هەڵبستێت و کۆمەڵگای مرۆڤایەتی لەڕووی شارستانیەتدا پێش بخات. فرۆیدو هەموو ئەو کەسانەی کەدژ ی عەقڵی ئاگاداری مرۆڤ دەوەستن و بەڕوویدا دەجەنگن و، جاری پووك کردنەوەی بۆدەدەن، بیانەوێت و نەیانەوێت خزمەت بەبیرو باوەڕی ئیمپریالیو ئایدیای کۆنەپەرست دەگەیەنن، جا گەر بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بێت یاخود بەشێوەیەکی ناڕاستەخۆبێت. پاپلۆ نیرۆدا دەڵێت:

(سەرمایەدار شیعرێکی دەوێت کەتابۆی بکرێت لەواقیع دابڕاوبێت، ئەو شاعیرەی بەنان دەڵێت نان و، بەمەی دەڵێت مەی جێی مەترسیە لەسەر سەرمایەداری نیوە مردوودا)[4]

سوریالیەکان بەهۆی تێك شکاندنی عەقڵەوە، هەموو وێنە بینراوە ڕاستەقینەکانیان داخان کرد، یاخود سەرەو قوڵپیان کردنەوە، بەو بیانووەی کە لە ڕووانگای بێئاگاییەوە بۆ کارە هونەریەکانیان دەچن. هەروەها لە ئاکامی سوود وەرگرتن بوو لە هەموو ئەو وێنە ناڕاستەوخۆ ڕەمزیانە کەشاعیرە ڕەمزیەکان پێی هەڵدەستان. وێنەی شێوەکاری لەو گۆڕانکاریە نوێ خووازیانە بێبەش نەبوو کەئەمەیش لە نووسین دا ڕوویان دا. لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا چەند هونەرمەندێك وەك پیکاسۆو براك شێوەی نوێ خووازیان خستە نێو بەرهەمەکانیانەوەو قوتابخانەی (کۆبیزم) خشتەکیان دامەزراند. پیکاسۆ لەتەمەنی بیست و پێنج ساڵیدا دەستی لەوێنەی ئاسایی ڕاستەقینە وەردا. لەساڵی (١٩٠٦ ـ ١٩٠٧)دا لەشاری پاریسدا تابلۆی (ئافرەتانی ئاڤینیۆن)ی کێشا. لەم تابلۆیەدا هونەرمەند وێنەی مرۆڤی ئاسایی لەخاسیەتە بنەڕەتیە بینراوەکانی دابڕکرد. پیکاسۆ لەم تابلۆیەدا وێنەی چەند ئافرەتێکی ڕووخاوی کێشا، نەك وەك ئەوەی کەخۆیان هەن، بەڵکو بەشێوەیەکی جیاوازتر لەبوونی خۆیان و، یاساکانی مەنزوورو پێوانەی ئەندامی لەشی تێك شکاندو، ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر شێوەی خشتەکی لە بەرهەمەکانیدا ڕەنگیان دەدایەوە. گەر بێت و هونەرمەندی کۆبیزمی وێنەی تەنیشتی چەپی ڕووی ئادەمیزادێك بکێشێت، ئەولەهەمان کاتدا ڕووی تەنیشتی ڕاستەی ئەو ئادەمیزادەمان بۆدەکێشێت. سوریالیەکانیش هەمان نەریت دەگرنەبەر بۆ تێك شکاندنی ڕووی شتەکان بەڵام بەشێوەیەکی جیاوازتر. بەکورتی سەرهەڵدانی قوتابخانەی سوریالیزم لەئاکامی ئەو هەموو ڕووداوو تاقی کردنەوە هونەریو ئەدەبیانە بوو، کەیەك بەدووی یەکدا هاتنە کایەوە. بابزانین ووشەی سوریالیزم چیەو لەچیەوە هاتووەو مانای چیە؟

(تایریزیاس) لەئەفسانەی یۆنانیدا، پەیامبەریك بووە لەشاری (تیبە)دا، ئەثینای خووداوەند، یاخود (هێرا) کەئەمیش هەرخوواوەندە لەبینایی چاو بێبەشی دەکات، بەڵام بەهرەی بینینی دووارۆژ ی پێدەبەخشێت. دەووترێت گوایە تایریزیاس نوقڵانەی خراپی بۆ زووربەی ڕووداوەکانی ئەفسانەکان دابوو. ئەم پێغەمبەرە سەرەڕای ئەوەی پیاویش بووە، بەڵام وەك ژن دوو مەمکی شۆڕی داچەکاوی هەبووە. ئەپۆلینێری شاعیر ئەم ئەفسانەیەی کردووە بەکەرەسەو مایەی شانوگەریەکەی کەبەناوی دوو مەمکەکانی تایریزیاس)ـەوە بوو. لەساڵی (١٩٠٣)دا دەستی بەنووسینەوەی کردووەو لەساڵی (١٩١٧)دا تەواوی کردووە. لەم شانوگەریەدا زۆر شتی سەیرو نائاسایی ڕوودەدەن، کەمێشکی مرۆڤی ئاسایی نایان سەلمێنن. مەبەستی نووسەریش ئەوەی دەگەیاند کەوا زۆربوونی ژمارەی خەڵکی دەبێتە هۆی پەرەسەندن و گەشەسەندنی وولات، خۆشی ئەم شتەی لەپێشەکیەکەیدا دەست نیشان کردووە (ئەپۆلێنیر) ناوی ئەم شانۆییەی خۆینا «درامای سەرووی سروشت»)[5] ئەم شانۆگەرییە کارێکی تەواوی کردە سەر نووسەرە ناماقوولەکان کەوا لەپاش ساڵانی پەنجاکانەوە دەستیان دایە نووسینی شانۆییە ناماقوولەکان. هەر لەوساڵەی کەوا ئەپۆلێنیر ئەم شانۆییەی بڵاوکردەوە، «دیاگلیف» شانۆگەری نمایشی (العرض) دەرهێنا کەسیناریۆکەی «ژان کۆکتۆ» نووسیوویو (ساتی)یش مۆسیقاکەی بۆ دانا بوو، «پیکاسۆ»ش وێنەی بەرگ و دیکۆری بۆکێشا بوو. لەڕاستیدا پیکاسۆ وێنەی ئەسپێکی بۆ دیکۆری شانوگەرییەکە کێشابوو، «مەدام دۆنوای» تەشبیهی کردبوو بەدارێك کەپێدەکەنێت. . هەروەها هونەمەند وێنەی دوو گاڵتەجاریشی کێشابوو. . ئەپۆلێنێری شاعیر لە پرۆگرامی باڵێکەدا ووتەیەکی نووسیبوو تێیدا هاتبوو کەوا سوریالیزم «sur realism» یانی (سەرووی واقیع

بەزمانی فەرەنساوی) لەم باڵی‌یەدا پێك هاتووە ئەمەش یەکەم جار بوو کەوا پەیڤی یاخود زاراوەی سووریالی بنووسرێت. ئەپۆلێنیر بە داهێنەری ناوی ئەم قوتابخانەیە دادەنرێت. لەنامەیەکی‌دا کەلە مانگی مارسی ساڵی ١٩١٧ دا بۆ «پۆڵ دیرمێ»ی ڕەوانە کردبوو تێ‌یدا هاتبوو کە ووشەی [سەرووی واقیع - (sur realism) لە (سەرووی سروشت - sur natu ralism) پەسەندکراو ترە. هەروەها شاعیر لەو نامەیەدا دەڵێت ئەم ووشەیەش لەفەرهەنگ دا بەدی ناکرێت.

سووریالیستەکان هەردەم پەنا دەبەنە بەر جیهانی نادیارو وون، بەڕای ئەوان گەوهەری ڕاستەقینەی دیاردەکان بەچاو نابینرێن چونکە خۆیان لەپاڵی ڕواڵەتی تەن و بوونەوەرەکان دا مەڵاس داوە. وەکو دەردەکەوێت یاوەرانی سوریالیزم دوژمنی سەرسەختی واقیع و ژینگەن هەموو تەقەلایەکیشیان لەبۆ دۆزینەوەی ئەو دوورگە نادیارو شاراوانە دەخەنە کار کەگوایە چاوی مرۆڤی ئاسایی‌و سادە نایان بینێت و پەی‌یان پێ‌نابات. هەر لەگەڵ سەرهەڵدانی ئەم قوتابخانەیەدا وەکو مزگێنیەکی شادی بەخش، گەلێ لەوێنەکێش و نووسەرو شاعیران و خاوەن بیران پێشوازیان لێ‌کردو چوونە ژێر ئاڵایەوە. بگرە زۆربەی دادایی‌یەکانیش پشتیان لەڕێبازەکەی خۆیان کردو چوونە ڕیزی ئەم قوتابخانە نوێ‌یەوە.

هەموو دۆزینەوەو داهێنانەکانی ڕەمزیەکان لەمەیدانی شیعردا بوونە ڕێ‌خۆشکەرێك بۆڕێبازی سوریالیزم... سوریالیەکان هەروەکو ڕەمزیەکان بەرێگەیەکی ڕاست دا بەرەو بوونی شتەکان ناڕۆن، بەڵکو چەند پێچ و پەنایەك دەگرنە بەر تاوەکو دەگەنە ئەو خاڵەی کەوا مەبەستیانە ئەمەش بەو بیانوەی کەگوایە هەرچەند بەسەختی‌و ناڕاستەوخۆیانە بەرەو ڕووی دیاردەکان بنەوە ئەوا زیاتر لە نهێنی بوونیان تێ‌دەگەن و دەچنە ناخیانەوە... ئەم دەستەو تاقمە بۆ بڵاوکردنەوەو دەربڕین و ڕوون کردنەوەی بیرو ڕاتایبەتیەکانیان دەستیان دایە نووسین و بڵاوکردنەوەی بەیاننامەی تایبەتی (ئەندرێ بریتۆن)ی ڕابەری ئەم ڕێبازە چەند نووسین و بەیاننامەیەکی بڵاوکردەوە. یەکەم بەیاننامەی لەساڵی ١٩٢٤دا بڵاوکردەوە، لەم بەیاننامەیەدا خاڵە سەرەکیەکانی ڕێڕەوی ڕێبازەکەیانی دەست نیشان کردووە. ئەم ڕێبازە بەپێچەوانەی دادیزمەوەیە کەوا تەنها چەند بیرو باوەڕو ڕێبازێکی دیاری‌کراوی هەبوو. ئەم ڕێبازە نوێ‌یە چەندێ ئەدەبی‌و هونەری بوو بگرە ئەوەندەش فەلسەفی بوو ئەمە لەگەڵ ئەوەش دا کەوا فەیلەسوفیشیان نەبوو. ئەندرێ بریتۆن لەپێناسەکردنی سوریالیزم دا دەڵێت: («سووریالیزم»: مێ ینەیەو ئامێری‌و دەروونی‌و تاکی ڕووتە، مەبەستی دەربڕینە گەر بەووشە بێت یاخود بەنووسین یان بەهەر ڕێگەیەکی تر بێت لەشێوارەکانی بیری ڕاستەقینە، تێرکردنی مێشکە لەودەمەی کەوا هەموو چاودێری‌و سانسۆریەکی عەقڵ وون دەبن، لەهەموو بایەخێکی جوانی ئاکاری بەدەرە.

«بەمانا فەلسەفیەکەی»: سوریالیزم لەسەر بناخەی باوەڕ هێنان بەڕاستیەکی بەرزی هەندێ ڕوخسارو شێوازی یەك لەدوای یەك هاتووی بیر کەوا لەکاتی خۆی‌دا فرامۆش کرابوون. بەتوانای خەونی مەزن و کارکردنی بیری دوور لەهەموو ئامانجێك هەوڵی ڕووخاندنی تەواوی هەموو پێك هاتووە دەروونیەکانی‌تر دەدات. ئەم بەڕێزانە بەسووریالیزمی موتڵەق باوەڕیان هێناوە: ئەراگۆن، کاریف، کرۆڤێل دیلتێل، دسنۆس، ئێلوار، جیرار، لامبۆر، مالکین، مۆریس، ناڤێل نۆل، بێرێ، بیکۆن، سۆبۆ، ڤیتراك) (٦)

هەموو هەوڵ و کۆششی سووریالیەکان ئەوەبوو نادیارو بزر لەدیار هەڵبهێنجن لەوەی کەوا جێ‌ی باوەڕی خۆیان بوو. بۆیە لەوگۆشەوە بۆ دەربڕین و وێنە دەرخستنی شتێك - جا لە تابلۆی هونەری‌دا بێت یاخود لە وێنەی شیعری‌دا بێت - شتی دژ واریان بەیەکتر دەردەبڕی. سەبارەت بەم خاڵە «ئارنێست» لەبارەی سوریالیەتەوە دەڵێت: (مارەبڕینە لەنێوان دوو ڕاستەقینەدا کەوا لەتواناداا نیە لە ڕواڵەت دا مارەیان لەیەکتری ببڕێت و هەرگیزیش پێکەوە ناگونجێن) (٧)

ئەندرێ بریتۆن لەبۆ زیاتر ڕوون کردنەوەی ڕێبازەکەیان لە «دەفرە کوناو دەرەکان»دا «الاواني المستطرقة» دەڵێت: (هێڤی‌دارم کەسوریالیزم بەهیچ تەقەلایەکی لەوە چاکتر هەڵنەستابێت، کەوا دەزوولکەیەك لەنێوان جیهانی لێك ترازاوی جیهانەکانی ئاگایی‌و خەون دا بدۆزێتەوە، یاخود واقیعی ناوەکی‌و دەرەکی، عەقڵ و شێتی، هێمنی‌و زانستی‌و خۆشەویستی، ژیان بۆ ژیان لەگەڵ شۆڕش دا.

لە بەرهەمەکانیاندا شێوەی نووسینی ماکینەیان (الكتابة الآلية) دەگرتەبەر، بەو بیانووەی گوایە لەکاتی بەرهەم هێناندا خۆیان لە عەقڵی ئاگادار دوور دەخەنەوەو جڵەو بۆ بێ‌ئاگایی شل دەکەن. تا لەسەرخۆ وەك کانیاوێك هەڵ قوڵێت. هەروەك شەلم کوێرم ناپارێزمەکەی دادایی‌یەکان، بەڵام نەختێك لەوان ڕێك ترو مەنتیقی تر. فلیپ سۆپۆ کاتێك لەڕیزی دادایەکاندا بوو دەی ووت: گەر بتەوێت هەڵبەستێکی دادای‌ی بنووسیت هەرئەوەندەت لەسەرە چەند پارچە کاغەزێکی بچووك بهێنیت و لەسەر ڕووی هەریەك لەو پارچانە ووشەیەك بنووسیتەوەو بیانخەیتە نێو کڵاوێکەوە پاشان چۆن لەگەڵ دەستدا هات یەك لەدووای یەك پارچە کاغەزەکان دەربهێنیت و ڕیزیان بکەیت. بەم شێوەیەش هەڵبەستەکە لەو ڕیزە ووشانە پێك دێت.

زۆرجار لەکاتی مەستی‌دا بەرهەمیان دەهێنایە کایەوە، بەو بیانووەی گوایە لەکاتی سەرخۆشیدا عەقڵی ئاگادار دوورەپەرێز خۆی ڕادەگرێت. ئەمەیش بووە هۆی ئەوەی کەوا بەرهەمەکانیان گەلێ شتی شاردراوەو نەگونجاوو ناڕاستەوخۆ لەخۆیان کۆبکەنەوە. بەڕادەیەك مێشکی ئاسایی‌ی بەئاسانی نەتووانێت شیان بکاتەوە لەپێش سوریالیستەکاندا (بۆدلێر) زۆر بەشان و باهووی بەنگ کێشیدا هەڵی دەداو، وای بۆدەچوو گووایە بەنگ کێشی دەبێتە هۆی لەدایك بوونی وێنەی بەهێزو جوان.

ئەو وێنانەی لەبەرهەمی سوریالیەکاندا دەردەکەون زۆر سەیرو سەرنج ڕاکێشن. گەرچی هونەرمەند داهێنەرو پەروەردەکەری بەرهەمەکەیەتی بەڵام ژیانی دەوروبەرو گەشەسەندنی شارستانیەت و پیشەسازی خۆیان بەسەرو سیمای کارە ئەدەبی‌و هونەریەکاندا دەسەپێنن وکاری تەواویان دەکەنەسەر. لە

شـیعرێکی ئەپولێنیردا، شاعیر بە بەرگێکی تازەبابەتانەوە وێنەی ژیانی تازەی گرت و لەسەرەتای هەڵبەستەکەیدا دەڵێت:

ئەی شوان، ئەی قوللەی ئیڤل
ڕانە پردەکان بەم بەیانیە زووە دەبارێنن.

شاعیر لەم هەڵبەستەدا ویستیویەتی وێنەی شار پاریس بکێشێت و،قوللەی ئیڤـل لە نێـوەنـدی شاردا بەشـوان بچوێنێت و، پردەکانی شاریش بەو هەموو تەنگە دەنگ و هۆرنی ئۆتۆمبیلانەوە بە ڕانەمەڕیان بچوێنێت!

پەیڕەوکەرانی ڕێبازی سوریالیزم بەهەموو کارێکی نائاسایی سەیر سەیر هەڵدەستان، لەپێناوی ئەوەدا کەخۆیان لە داب و نەریتی ژیانی ڕۆژانە دوور بخـەنـەوە. تێکـڕای بەرهەمەکانیان شان بەشانی خۆیان بە نائاسایی‌و ناوێزە ڕەوتیان دەکرد.

پاش ماوەیـەك دامـەزرێنـەرانی ئەم قوتـابخـانـەیـە وردە وردە پاشەکشەیان لێ‌کرد دووای ئەوەی زۆربەی زۆریان بیرو باوەڕی سۆشیالیستی‌ی زانیاریان گرتـەبـەرو دەستیـان کرد بەخـزمـەت کردنی پارتـەکەیان ئەوەی کاری تەواوی کردەسەر سوریالیستەکان ئەو ووتەیەی (ڕامبۆ) بوو کەداوای (گۆڕانی ژیانی) دەکرد، ئەم ووتەیەی شاعیری ڕەمزیان لەگەڵ ووتەی یەکێك لەدامەزرێنەرانی ئایدیۆلۆژیەتی سۆشیالیستی‌دا بەراوورد دەکرد، کەداوای (گۆڕانی جیهانی) دەکـرد[8] لەسـاڵی (١٩٢٧)دا ئەراگـۆن و بریتـۆن و ئێلوارو بیـری‌و ئونیـك چوونـەپاڵی سۆشیالیستیـە زانیـاریەکانەوە. سەرەڕای ئەوەی بریتۆن چووبووە ڕیزیانەوە بەڵام جێ‌ی ڕەزامەندیان نەبوو وردە وردە لێیان تەکیەوە. هەروەها پیکـاسـۆی داهێنـەری ڕێبـازی تازەگـەری چووەپال ئەو پارتـەوە، بەڵام دەس بەرداری ڕێبـازی (کـوبیـزم ـ خشتـەکیـانـە)ەکـەی خۆی نەبوو. بەڵام ئەراگۆن و ئێلوار بوونە دوو کۆڵەکەی هەرە گرنگی ڕێبازی ڕیالیزمی سۆشیالیستی.

ڕێبازی سوریالزم وەك دەس نیشانمان کرد دووا بەدووای ڕێبازی دادیزم ڕێبـازێکی فیکـری‌و هونـەری هاتـەکـایـەوە. لە پێش پەیـدابـوونی ڕێبـازی سوریالیزمدا لەمێژووی هونەردا گەلێك نموونە هەن کەتارادەیەکی زۆر شێوازو سیمایان لەم ڕێبازەوە نزیك دەبنەوە. (باك ڕواند)ـەکەی (مۆنالیزا)ی داڤینشی بەشێـوو هەردو نشێـوە خەونـاویـەکـانیـەوە، زۆر جار بە شێـوازێکی سوریالی دەدرێتـە قەڵـەم. داڤینشی لەکـاتی خۆیـدا هانی قوتـابیـەکانی دەدا بۆ سوود وەرگرتن لە درزو هێڵە جۆراو جۆرەکانی هەوری ئاسمان و ڕووی دیوارەکان. لەسەدەی پازدەهەمدا (پۆش)ی هونەرمەند تابلۆی (باغی چێژەکانی ـ حدیقة الملذات) کێشـا، هێـربـەرت ڕیـد لەگـەڵ بەرهـەمـەکـانی سلڤادۆر دالی‌دا بەراووردیـان دەکـاو دەڵێت: (گـەربێت و ئەنـدێشـەی دالی لەگەڵ ئەندێشەی (بـۆش)دا بەراوورد بکـەین دەبینین ئەنـدێشـەی دالی زۆر لاوازە، یاخـود دەتـوانین بڵێین ئەنـدێشـەیەکی لەرزۆکە) هەروەها مۆرکی سوریالی لەتابلۆی (سەرکەوتنی مەرگ)ی (پرۆگل)دا لەسەدەی شازدەهەمدا دەردەکەوێت. یاخود گەلێ لەتابلۆکانی (ئارشیمۆڵد)و، (گۆیا)ی ئەسپانی لەسەدەی هەژدەهەمدا، بەتایبەتی تابلۆی (مەڵبەندی جادوگەران) و (زوحەل منداڵەکانی لورف دەکـات)[9] لەهـەمـووی سەیـرتـر (والاس قاولی)، شەکـسپیـرش بەسوریالی دەداتە قەڵەم، بەتایبەتی لەشانۆگەری‌ی (هاملێت)دا. لەم بارەیەوە دەڵێت: (من زۆر دڵنیـام لەوەی کەڕۆژێـك لەڕۆژان کتێبێکی زۆر گرنـگ و بایـەخدار دەربارەی هاملێت دەنووسرێتەوە وەك پاڵەوانێکی سوریالی)[10]

وەك ئامـاژەمـان بۆکـرد، دامـەزرێنـەرانی ڕێبازی سوریالیزم ئاش بەتاڵیان لێ‌کـردو، یەك لەدووای یەك ڕوویـان لەڕێبـازەکـەیـان وەرگێـرا. بەڵام چەند وێنەکێشێك لەدووایيدا پەیدابوون و بەوپەڕی دڵسۆزیەوە لەبازنەی سوریالیەتدا کاریان کرد بەتایبەتی (سلڤادۆر دالی)

تابلۆکـانی وەك خۆی زۆر سەیـرو سەرنـج ڕاکێشن.. تەنـانـەت وێنـەی (مۆنالیزا)ی داڤینشی‌ی کێشاو، دەم و چاوی خۆی بەسمێڵە باریکە بەژوور هەڵکشاوەکەیەوە لەجیاتی دەم و چاوە نەرم و نۆڵەکەی مۆنالیزای لەسەر تابلۆکە نەخشاندوە.

„ سلڤادۆر دالی: دەڵێ بەڕێز من لەسەرەتادا دوژمنی چینەکەی خۆم بووم کەوا چیـنی بۆرژوایـە، بەڵام بڕوام بەوپـەڕی ڕاست ڕەوی‌و پاشـایـەتی‌و ئۆرۆستـۆکـراتی هێنـاوە .من لایـەنگـری موتلەقی پاشـایـەتیم، هەروەهـا ئاژاوەگێرم و هەموو ویسامێکش وەردەگرم...)[11]

«سلڤـادۆر دالی»و «مـاکس ئارنێـست»و «مـار شاگـاڵ»و «ماگرێت»و هەموو وێنەکێشە سوریالیـستەکانی تر پەنا دەبەنەبەر بێ‌ئاگایی «اللاشعور» بۆ داڕشتی تابلۆکانیان. بەڵام ئەوەی شایانی سەرسام بوونە ئەوەیە کە ڕۆژێکیان فرۆید چاوی بەتابلۆکانی دالی‌دا گێڕاو ووتی: ئەوەی لەبەرهەمەکانی دالی سەرنجی ڕاکێشام ئاگایی بوو نەوەك بێ‌ئاگایی!

ئەم «بێ‌ئاگایی»یە کەوا خاوەن بیرە بۆرژواکان لەووڵاتە سەرمایەدارەکان دا لافی بۆلێ‌دەدەن و بەشـان و باهـووی‌دا هەڵ دەدەن دەتـوانین بڵێین شێوەیەکە لەبیرو ئەندێشەی میتافیزیقیانە. هەردووا بەدوای هەرەس هێنانی بیرو باوەڕی ئایـدیـالیـزمیـەوەو بەهـۆی پەرەسـەنـدنی زانیاریەوە، هیچ دەرەتانێك نەمایەوە جگەلەو قاڵبەی فرۆید نەبێت. زۆری لەبارەوە ووتراوەو دەوترێتەوە بەڵام تاوەکو ئێستـا هیـچ ئاکـامێکی ئەوتـۆ لەوڕووەوە بەچنـگ نەهێـنـراوە، جگە لەو ڕێ‌یە بەسـتـراوە نەبێت کەبـەرەو ڕوویـان بووەوە. (ئێمـە بەگشتی دەتـوانین بڵێین کەبـزووتنـەوەی دۆزینـەوەی جیهـانی دەرەوە ـ هەر هیـچ نەبێت لەڕووی ڕوخسـارو ڕواڵەتەوە ـ خەریکە بگاتە کۆتایی‌یەکەی، بەڵام لەبارەی جیهانی ناوەوە نەتـوانـرا جیهـانی بێ‌ئـاگایی یاخود «ئەفریقای ناوەکی» وەکو نووسـەری ئەڵـەمـانی «جـان پاوڵ» ناوی دەبـات بدۆزنـەوە، ئەوەی لەڕاستیـەوە نزیکـە دەتـوانین بڵێین دۆزینـەوە بوێـروو بەجـەرگـەکان کە شاعیران نزیکەی سەدەو نیـوێکـە پێـوەی خەریکن «ئـەفـریقـاکـەیـانی» ڕەش ترو چڕتـر کردەوە، ئەمە لەکاتێك دا کەوا هاوەڵە جوگرافیەکانیان توانیان لەسەردەمێکی کۆنترەوە ئەفریقا بدۆزنەوە، ئێـستاش کەس ناتوانێت بە کیشوەری ڕەش ناوی ببات)[12]

هەروەکـو دەبینین قوتـابخـانـەی سوریـالیـزم وەکو فەلسەفەیەکی هونەری‌و

ئەدەبی بەتەواوی کزبووە، بگرە کاریگەریەکەشی لاواز بووە بەڵام ناتوانرێت نکـوڵی لەوە بکـرێت کەوا سوریـالیـزم وەکـو شێـوەیـەکی هونـەری و ئەدەبی لەهـەنـدێ شوێن دا پلەو پایـەی بڵـنـدی هەیـە، بەڵام کەم هونـەرمـەند هەیە بتـووانێت زۆر سـەرکـەوتـوانـە سـوریـالیـزم - وەکو لایەنی تەکنیکی هونەری - بەکاربهێنێت بەپێچەوانەی شێوەی (تجریدي) چونکە شێوەی تجریدی لایەنی خەڵـەتـانــدن و لاوازی شاردنــەوەی تێدەکـەوێت بەنــاوی نوێگـەری و تازەگـەریـەوە. . . وەکـو ئەوەی هونـەرمـەندی تجریدی وێنەی چەند هێڵێکی بەگـژ یـەکـدا چوو بکێشێت یاخـود چەنـد لەکـەیەك و پەڵە بۆیەیەك دابنێت و ناوونیشــانێکی قەبـەی بۆ دروست کات! کەگـوایـە ناخی دەروونی مرۆڤ لە کەڤـاڵـەکـانیـدا دەردەبـڕێت. . . ! ئەمـە بەپێچـەوانەی شێوەی سوریالیزمە کە پێـویـستـی بە توانــاو کارامـەیی یـەکی زۆر هەیــە بۆ وێنــەکێشـان. هەر هونەرمەندێکی سـوریالیـستی - جانەگەر وەکو ئەدیبێك یاخود وەکو وێنەکێشێك - بیگـرین تاوەکـو خاوەن ئەزمـوونێکی گەورە نەبێت ئەوا هەرگیـز ناتوانێت بە کارەکەی خۆی هەڵبستێت.

نووسـەرو هونـەرمـەنـدی پێشکـەوتن خواز دەتـوانێت لەپێنـاوی خواست و مەبـەستێکی پیـرۆزدا - وەکـو شێـواز نەك وەکـو فەلسـەفـەو ناوەرۆك - شێـوەی سوریالی بەکاربهێنێت. . .

هەروەکو ئەم وتە بەناوبانگەکەی بەرنادشۆ وێنەکێشێکی پێش کەوتن خواز وێنـەی پەیکـەری ئازادی کێشـاوە بە مەبـەستێکی مرۆڤـایـەتیانەوە وشێوەیەکی سوریـالیـانـە. لەم تابلۆیـەدا پەیکەرەکە لەبری مەشخەڵ کوتەکێکی لەرووی خەڵکی بێتاوان دا هەڵگرتووە لەخوارەوەش جەماوەری رەش و رووت خەونی پەمەیی بەڕێیانەوە دەبینن.

یاخـود لەمـەیـدانی هەڵبـەسـت نووسین دا هەمان دەرفەت بۆشاعیر هەیە. «ژاك پریڤێر» شاعیری گەورەی فەرەنسـا کەوا لەساڵی «١٩٣٢»وە دەستی بە شیعـر نووسـین کردووە. شێـوەی سووریـالی کارێکی تەواوی کردبووە سەری سەرەرای ئەمــەش شیعـرەکـانی بەسـەر زمـانی خەڵکـەوەیـە وەکـو گۆرانی ی فۆلکلۆری دەیانبیژنەوە. . ئەمەش خۆی لەخۆیدا پلەو پایەی شاعیر دەست نیشان دەکات.

لە هۆنراوەیەکیدا کەوا شێوەی سووریالی بەخۆیەوە گرتووە بەقڵپ کراوەیی هێرش دەباتە سەر رژێمی سەرمایەداری و دەڵێت:

چۆلەکەکەم کردە سەرم
کڵاوەکەشم خستە نێو قەفەسەکەوە
بەهەناسکە برکێ دەرچوومە دەرەوە
کاتێك کەجەنەراڵ چاوی پێم کەوت، وەستا
پێی ووتم: بۆ دەستت بۆ بەرز نەکردمەوە
چۆلەکەکە لەبریم وەڵامی داوە:
- لەمەودوا چیتر باوی دەست هەڵبرین نەماوە.
جەنەراڵ بەگورجی داوای لێبووردنی لێکردو ووتی:
- لەمن وایە دەست هەڵبرین هەرماوە
- قەیناکە، قەیناکە. چۆلەکەکە ووتی
خەڵکی تریش هەمان هەڵە دووبارە دەکەنەوە [١٣]

پەراوێز وسەرچاوە

١ - مشكلة الفن - د. زكريا أبراهيم - دار مصر للطباعة ١٩٧٦ - ل٤٠ - ٤١.

٢ - مجلة الآداب الأجنبية. عدد الأول السنة السادسة - ١٩٧٩ (بين النقد الأدبي والتحليل النفسي عادل الفريجات - ل٢٩٩.

٣ - الفن والأنسان - دعزالدين أسماعيل ل١٨٧.

٤ - مجلة الطليعة الأدبية - عدد الثالث السنة السادسة ١٩٨٠ (مفهوم الشعر عند نيرودا). حمادي عبدالله ل٢٦.

٥ - موسوعة المصطلح النقدي - اللامعقول - ارنولد - پ - هنچلف. و: د. عبدالواحد لؤلؤة - وزارة الثقافة والفنون ١٩٧٩ - ل٦٠.

٦ - بيانات السوريالية. اندرى بريتون. و: صلاح برمدا - منشورات وزارة الثقافة والأرشاد القومي دمشق ١٩٧٨ - ل٤١.

٧ - اندريه بريتون والمعطيات الاساسية للحركة السريالية - ميشال كاروگە. و: ألياس بدوي - منشورات وزارة الثقافة دمشق ١٩٧٣ - ل١٢٨.

٨ - فلسفة السريالية - فردیناند آلكية - و: وجيه العمر - منشورات وزارة الثقافة والأرشاد القومي دمشق ١٩٧٨ - ل٨٣.

٩ - آفاق النقد التشكيلي - عباس الصراف - وزارة الثقافة والأعلام بغداد ١٩٧٩ - ل ١٥٠.

١٠ - عصر السريالية - والاس ڤاولى - و: خالدة سعيد - مؤسسة فرانكلين للطباعة والنشر بيروت ١٩٦٧ - ل١٢.

١١ - مجلة الهلال المصرية - ديسمبر ١٩٦٦ - حوارمع سلڤادور دالی - وەرگێران و ئامادەکردنی: خديجة قاسم - ل ١٥٠

١٢ - ثورة الشعر الحديث - الجزء الأول - د. عبدالغفار مكاوي - الهيئة المصرية العامة للكتاب ١٩٧٢ - ل٢٩ - ٣٠.

١٣ - گۆڤـاری ألف باء - ژمـارە (٤٥١) السنة التاسعة ١٩٧٧ - (جـاك بریڤێر) نووسینی: عبدالوهاب الداقوقي - ل٥١.

السريالية

بقلم: معتصم سالهيى

تعد الفترة الممتدة من نهاية القرن التاسع عشر وبداية قرن العشرين، بحق فترة التحولات الكبيرة والتطورات الهائلة في مسيرة المجتمع البشري. حيث طرأت تغيرات واسعة على نظرة الأنسان الكثير من الامور الجارية. وكما هو معلوم أن علاقة الفن والأدب بالحياة اليومية مترابطة ومتينة، ويؤثر كل واحد منها في الأخر بشكل فاعل ومؤثر، لذا نجد ظهور كثير من المدارس الفنية والأدبية والفكرية في تلك الفترة الزمنية التي تبدأ من نهاية القرن المنصرم. حيث نجد المدرسة الواقعية والأنطباعية والطبيعية والتعبيرية والرمزية والتجريدية والتكعيبية.. الخ.

قبل بروز المدرسة السريالية - والتي هي مدار بحثنا - تطالعنا الحركة الدادائية التي ظهرت حركةً فنية وفكرية في الساحة الاوربية. قام لفيف من الادباء والفنانين والمفكرين بتأسيس حركة فكرية وفنية وذلك في مدينة (زيورخ) سنة (١٩١٦) وأطلقوا عليها اسم المدرسة (الدادائية). ومن أبرز مؤسسيها هو (تريستان تزارا). مالبثت أن تلاشى تأثير هذه الحركة وفقدت مفعولها. وولدت من رحمها حركة فكرية جديدة في عشرينات من قرننا الحالي، والتي تعرف باسم المدرسة (السريالية).

نُشر أول بيان لهذه المدرسة سنة (١٩٢٤) من قبل (اندريه بريتون). أما فيما تخص كلمة السريالية (SUR realism) فهي في الأصل كلمة فرنسية وتعني (ما فوق الواقع) وأنضوى تحت لوائها كثير من الأدباء والفنانين أمثال (أراگون، أيلوار، أپولينير، جيرار، ماكس جاكوب وغيرهم).

قامت السريالية وبرزت كحركة فنية وفكرية أثر الظروف التي كانت قائمة أنذاك، جراء تأثيرات الحرب العالمية الأولى ومارافقتها من تأثيرات في أذهان الناس وبخاصة الأدباء والفنانين والمفكرين.. هذا من جانب ومن جانب آخر كان لظهور سلسلة من المدارس الفنية والفكرية فيما سبق، الأثر الفعال لبلورة فكرة تلك الحركة... ولنظريات (فرويد) فيما تخص الحلم واللاوعي الأثر البالغ والحاسم في مجمل نتاجات السرياليين. لجأ السرياليون الى الحلم اللامألوف والكتابة الأوتوماتيكية، وتوغلوا في الأعماق السحيقة من اللاوعي - كما كانوا يدّعون - لأجل أنجاز نتاجاتهم الأدبية والفنية..

تضائل تأثير هذه المدرسة فيما بعد، وفترت هِمَمْ الكثير من روادها، شأنها شأن سابقتها أي الحركة الدادائية.. لكن السريالية كاسلوب لها حضور دائم في كثير من المعارض الفنية في كثير من دول العالم، وتفعل فعلتها في أذهان الكثير من الفنانين.. حيث بمقدور الفنان أن ينتج أثراً واقعياً من حيث المضمون، وسريالياً من حيث الأسلوب. وبذلك يستطيع خدمة رسالة الفن، بعكس التجريدية الخالصة التي لاتخدم الواقع أطلاقاً بأي شكل من الاشكال، والتي تحاول حجب الشمس عن التكوينات والاجسام الحية والجامدة بطبقات كثيفة من الضباب والغيوم، بغية أرباك ذهن المتفرج.

فالأدب والفن الكرديّ المعاصر، لم يكن بمنأىً عن تأثيرات المدارس الفنية العالمية. وأثرت السريالية تأثيراً بيناً في نتاج الفنانين والأدباء الكرد المعاصرين. وكما نجد - ملامح سريالية - في بعض القصائد الكلاسيكية الكردية، وكثير من القصائد الفلكلورية الشعبية...